

38. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Галицькі просвітницькі діячі, письменники. вчені – вихідці із священницьких родин. – Чернівці: Прут, 1994. – 198 с.
39. Лепкий Б. “Діло” і – я // Діло. – 1930. – Ч.9. – С.2–3.
40. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
41. Соловей Л. Остап Нижанківський і Бойківщина (сторінки життя і творчості композитора) // Бойківщина: Науковий збірник. – Дрогобич, 2002. – Т.1. – С.309–313.
42. Учителька. Читайте й радьте // Жіноча Доля. – 1930. – Ч.45. – С.11.
43. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772 – 1918) // Ковчег. – 1993. – Ч.1. – С.73–107.
44. Чоповський В. Духовний поступ нації: Культурно-мистецька діяльність української інтелігенції Західної України у 20 – 30-ті рр. ХХ століття. – Львів, 1993. – 49 с.
45. Шлемкевич М. Галичанство. – Львів: “За вільну Україну”, 1997. – 104 с.
46. Володимир Герасимович (1870–1940): Бібліографічний покажчик. – Тернопіль: Лілея, 1995. – 21 с.
47. Дучимінська О. Весняні дні // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів: Каменяр, 1992. – С.152–218.
48. Кобринська Н. Дух часу: Оповідання, повість. – Львів: Каменяр, 1990. – 352 с.

The educational traditions of Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of XIX st. – 30-s years of XX st.) are investigated on the basis of numerous accessible sources and the researches published earlier. The author shows the place of foreign languages, private libraries, newspapers in the life of intelligentsia and the contribution of intelligentsia into the process of getting the education by rural children.

Key words: educational traditions, rural intelligentsia, Halychyna, priests, teachers, profession.

УДК 39(477.85/.87)“19”

ББК 63.5

П.Л. Костючок

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТОВАРИСТВ ТА ШКІЛЬНИЦТВА НА ГУЦУЛЬЩИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст. У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті доведено, що на процес національної самоідентифікації великий вплив має етнокультурна та освітня сфера. Такі культурно-освітні товариства, як “Прогресивіта”, “Руська Бесіда”, “Українське Педагогічне Товариство”, і становлення українського шкільництва безпосередньо впливали на формування української національної ідентичності в гуцульському етнографічному регіоні. Їхня практична діяльність сприяла національній консолідації.

Ключові слова: гуцульський етнографічний регіон, національна ідентичність, етнічна культура, національна освіта, національна самоідентифікація, культурно-освітні товариства.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку проблема національної ідентичності привертає до себе велику увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Ця проблема є досить актуальною, оскільки дає змогу за сукупністю кількох характерних особливостей свіввіднести ту чи іншу окремо взяту особистість, групу, спільноту з тією чи іншою нацією.

Становлення національної ідентичності є доволі складним процесом, який у тій чи іншій нації має свої особливості. У становленні української національної ідентичності вагоме місце займали й займають культура, мова, релігія, усвідомлення спільності походження й території проживання, етнопсихологічні чинники (національна свідомість, національне сприйняття, історична пам'ять). У даному процесі особливо важливу роль відіграли українські культурно-просвітні товариства, освітні заклади, які своєю практичною діяльністю безпосередньо впливали на національну самоідентифікацію населення. У цьому контексті надзвичайно важливим та актуальним є дослідження ролі й місця українських товариств ("Просвіта", "Руська бесіда", "Січ", "Українське педагогічне товариство"), закладів національної освіти в історико-етнографічних масивах на порубіжжі української етнічної території. Тому дана публікація присвячується розгляду практичної діяльності вказаних товариств і навчальних закладів та їх впливу на процеси національного самовіднесення в гуцулів.

Загалом в історико-етнологічній літературі дана проблема частково піднімалась у дослідженнях вітчизняних учених П.Арсенича [8; 9; 10], В.Грабовецького [14], М.Гуйванюка [15], О.Добржанського [17], М.Ломацького [21], І.Новосівського [24], Б.Савчука [11; 29], П.Сіреджука [30]. Зокрема, В.Грабовецький проаналізував формування й становлення національної мережі освітніх закладів, культурно-освітніх товариств і господарських кооперативів на Гуцульщині [14]. Проблеми відкриття й функціонування українських шкіл на Гуцульщині на початку ХХ ст. дослідив М.Ломацький [21]. Боротьбу народовців за товариства, школи й просвіту в контексті національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлив І.Новосівський [24, с.62–99]. Окремої уваги заслуговують праці Б.Савчука, в яких проаналізовано роль культурно-просвітницького руху [29]. Спільно з Г.Білавич ученим висвітлено діяльність товариства "Рідна школа" [11]. Також особливе місце посідає дослідження М.Гуйванюк, у якому розкрито суть, роль і значення січового руху на Буковині й Галичині на початку ХХ ст. [15]. Культурно-освітня проблематика також підіймалася в публікаціях П.Арсенича та П.Сіреджука. Так, П.Арсенич висвітлив діяльність провідника січового руху К.Трильовського, товариства "Січ" [8; 9], проаналізував просвітянський рух на Гуцульщині [10]. Організаційну та практичну діяльність "Просвіти" проаналізував П.Сіреджук. Дослідник показав національну спрямованість повсякденної роботи товариства, її членів засобами культурно-мистецьких заходів, пропаган-

дою української літератури й преси, політичного усвідомлення [30, с.23–24]. Побіжно проблеми становлення національної освітньої мережі на Гуцульщині підіймались у роботах С.Папа, Р.Скульського, Б.Ступарика, Г.Іванюк, М.Ткач, Б.Максим'юк, В.Куришук, Н.Калініченко, О.Каськів, Н.Черкач [18; 19; 26; 31].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Гуцульщина була аграрною територією порубіжжя українсько-етномасиву. У цей час під впливом соціальних рухів і різких економічних змін відбувається модернізація світогляду, який починає поступово позбавлятися архетипних нашарувань. Соціальна боротьба, національно-культурні вимоги та капіталізація економічних відносин у кінці XIX – на початку XX ст. спричинили різочі зміни в етнопсихологічній площині. Під їх впливом змінився ракурс світобачення та сприйняття навколишньої дійсності, які поступово протягом першої третини XX ст. поглиблювалися та видозмінювалися.

Особливо зміни позначилися на місцевому населенні. У процесі національного самоусвідомлення гуцулів істотне значення відіграли етнізаційні та політизаційні чинники, які, впливаючи один на одного, практично вплинули на утвердження української етносамоідентифікації. У контексті цього основними механізмами, які сприяли підсиленню національної ідентичності, були освіта, література, преса, товариства та їх практична діяльність.

Звісно, протікання процесів етнізації та політизації було неоднаковим у трьох частинах історико-етнографічного масиву. Закарпатська Гуцульщина порівняно з Буковинською та Галицькою частинами відзначалася доволі низьким рівнем етнізації й політизації.

Етнізація та етнокультурні процеси сприяли зміцненню відчуття спільності та кровної єдності гуцульської етнографічної групи з українською нацією. Спочатку етнізація ґрунтувалася виключно на культурних основах, тобто збереження, відтворення та передача духовних і матеріальних цінностей від одного покоління до іншого. Головним засобом етнізації виступала родина як носій збереження етнокультурної традиційності. Але з політизацією українства головною платформою етнізації та самоідентифікації гуцулів були сприйняття національної ідеї та самоусвідомлення свого “Я” на етнічній основі.

До кінця XIX ст. гуцульське населення самоідентифікувало себе з “русинами”, “руснаками”, “руськими” [16, с.258]. Один з авторів просвітянського “Календаря” писав, що “самі гуцули називали себе: “креснеки”, “руснаки”, “руської віри” [25, с.36]. У свою чергу, ідентифікуючи гуцулів, український суспільно-політичний діяч К.Трильовський писав, що вони “є розуміть ся Русинами” [22]. З цього приводу австрійський учений Р.Ф.Кайндль зауважив, що “руснак” – це назва істинно народна для означення всіх українців..., руснаками називають себе гуцули, а також

українці в Угорщині, в тому числі – бойки, мабуть, також лемки” [35, с.241]. Однак із початку ХХ ст. саме під впливом активної національно-просвітницької роботи української інтелігенції на Гуцульщині, основою якої було створення мережі українських шкіл і товариств, гуцульське населення почало усвідомлювати своє національне “Я”. Наслідком цього стало співвіднесення себе як частини великого українського народу. З розвитком консолідаційних тенденцій на тлі активності українського руху частина гуцульського населення ідентифікувала себе з українцями.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. основним пріоритетом національного відродження на Гуцульщині, як і в Галичині, Буковині й Наддніпрянщині, стало виборювання національно-культурних прав через домагання національної школи й товариств.

Значні досягнення гуцульське населення здобуло в культурно-освітній сфері. Воно домоглося відкриття навчальних закладів, культурно-просвітніх і господарських товариств, які виконували функції національних консолідаційних центрів. Важливе значення відіграло вчительство, яке М.Ломацький назвав “безіменними плугатарями”. Вони несли “світло правди і знання в темні закутини гір”, “це вони будили Гуцульщину з вікового сну” [21, с.9].

Важливе значення для розвитку українських культурно-освітніх товариств відіграло відкриття освітніх закладів. Наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. на Гуцульщині діяло 12 шкіл [14, с.121]. Модернізаційні зміни також сприяли переосмисленню значення освіти. Один з дописувачів газети “Діло” зауважив, що “наш нарід пре ся всюди до просьвіти і змагає розірвати ті неприродні пута, які накладають на него насильно в школі ляцькі гнобителі” [28]. Відкриття шкіл на Гуцульщині стало пріоритетною справою в освітній сфері.

Боротьба за національну школу в руслі суспільно-політичного й культурно-просвітнього руху спонукала місцеве населення до значного поступу щодо усвідомлення ролі освіти, а також показала якісний ріст суспільної свідомості й динамічний перехід у зміні особистісних та групових установок.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. за домаганнями гуцульських громад було відкрито освітні заклади або їхні філіали в більшості сіл Гуцульщини, а до Першої світової війни в усіх населених пунктах її буковинської та галицької частин. Якщо в 90-х рр. ХІХ ст. на галицькій і буковинській Гуцульщині функціонував 51 навчальний заклад, то на поч. ХХ ст. – 83, а до Першої світової війни – 131. Більшість шкіл були одно- або двокласними (75,9%) [32, с.133–167, 178–191; 35, с.46–54, 71, 75, 77, 88–94; 36, с.577–578, 607, 624–625; 37, с.775–777, 815–816, 826–827]. Початкові школи Галицької й Буковинської Гуцульщини були українськими, середнє шкільництво перебувало в руках поляків, німців і євреїв.

Важливим етапом у національному усвідомленні було домагання доступу до середнього шкільництва. З цією метою в 1908 р. у Вижниці було відкрито першу на Гуцульщині українську гімназію, навчання в якій проводилось українською та німецькою мовами [12].

Боротьба за національну освіту продовжилася через запровадження в середніх школах класів з українською мовою викладання. За дорученням гуцульських осередків і батьків дітей повітові громадські ради українських товариств, переважно “Рідної школи”, зверталися до Крайової шкільної ради з поданням про заведення класів “з руською викладовою мовою”. За підтримки знаних політичних діячів, зокрема О.Барвінського, М.Василька, К.Трильовського, клопотання громад переправлялися до повітових шкільних рад, де розглядалися на засіданнях [7, арк.1]. За домаганнями гуцульських громад протягом 1906–1913 рр. були відкриті паралельні класи з українською та польською мовами викладання (“паралельки”) у Кутах, Косові та Пістині [7, арк.4].

Становище національної освіти на Закарпатській Гуцульщині було вкрай важким. Газета “Діло” писала, що “просьвітній стан наших братів за горами, ще гірший, ніж їх економічна біда” [27]. Церковні (парафіяльні) школи, будучи на власному утриманні громад, не витримували конкуренції з державними угорськими закладами освіти. На початок ХХ ст. на Закарпатській Гуцульщині були закриті майже всі церковні школи, на місці яких одразу постали державні. Освіта в підугорській частині Гуцульщини була малодоступною пересічній особі шкільного віку, тому угорський уряд всілякими засобами намагався відтягти українських дітей від церковної школи й спонукати їх відвідувати державну, надаючи їм навчальні книги, а подекуди й одяг, “аби діти змадяризувалися, та виреклися свого” [26, с.601]. Мадяризація спонукала власті проводити лінію ущемлення прав національної мови та її вивчення в освітніх закладах. У 1898 р. у державних школах було заборонено навчання “руської” (української) мови, а в 1914 р. її вивчення в церковних школах зводилося до обмеження в трьох класах [26, с.601, 604]. На початок ХХ ст. єдиною освітньою установою на Закарпатській Гуцульщині була школа в Рахові [6, арк.1].

Таким чином, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. боротьба за національну школу сприяла підняттю національної свідомості та посиленню національної орієнтації населення етнографічного району, подоланню його неграмотності й неписьменності, зростанню його загального освітнього рівня. Українські школи стали твердинями національного виховання підростаючого покоління, яке активно проявило себе в міжвоєнний період. Значну роль у піднесенні освіти на Гуцульщині відіграла місцева інтелігенція як провідна верства націотворення. Особливе місце в процесі етнізації гуцульського населення займало вчительство. Поряд із націо-

нально свідомими провідниками гуцульських громад учителі в культурно-освітній сфері вели боротьбу за відкриття українських шкіл.

Поряд із створенням освітньої мережі йшов процес заснування культурно-освітніх товариств та втягнення в їх орбіту гуцульського населення. Організатором товариств стала місцева інтелігенція [16, с.66]. Поява товариств сприяла формуванню громадянського суспільства загалом та національно-політичній консолідації українців Гуцульщини: етнокультурній та соціополітичній мобілізації, включенню в політичне життя. Газета “Буковина” писала, що із заснуванням товариств “розбуджується також і свідомість національна і політична у Гуцулів” [20]. Слід зауважити, що в більшості гуцульських громад створення товариств відбувалося заходами “сторонніх одиниць”: призначених вчителів і священників, які не були вихідцями з гуцульського історико-етнографічного масиву.

Загалом на території Гуцульщини великим впливом користувалися культурно-освітні товариства, які безпосередньо впливали на формування національної свідомості гуцулів шляхом залучення їх до своїх просвітницьких заходів. На Галицькій Гуцульщині значний вплив мало товариство “Просвіта”. За прикладом “Просвіти” на Буковинській Гуцульщині культурно-просвітню роботу вело товариство “Руська бесіда”. У селах безпосередньо за ініціативи місцевої провідної верстви (національно свідомого священства і вчительства), яка користувалася беззаперечним авторитетом та істотно впливала на перебіг громадського життя, були засновані просвітнянські читальні. На початок ХХ ст. на Галицькій і Буковинській Гуцульщині було створено 23 читальні “Просвіти” й “Руської бесіди”, до Першої світової війни – ще 35. Але не всі новостворені товариства відзначалися дієвістю, оскільки були засновані за посередництвом вихідців із сусідніх громад або немісцевих жителів, які не могли цілком контролювати їх діяльність. На 1912 р. на Галицькій Гуцульщині нараховувалося 54 читальні, з яких 17 розвивалися дуже добре, 33 слабо, а 4 – занепали [10, с.21; 14, с.107–108].

Читальні сприяли закладенню бібліотек, при них діяли аматорські мистецькі, музичні й спортивно-руханкові гуртки. Інтелігенція заохочувала населення до освіти, купувала за власні гроші українські книги, передплачувала для громади україномовні часописи, місячники, газети. Це сприяло розширенню кола зацікавленості населенням краю місцевими громадськими й загальнонаціональними справами. За ініціативи просвітян у 1913 р. в окремих селах Галицької Гуцульщини було організовано курси народного університету.

Український учений П.Сіреджук, дослідивши культурно-просвітню діяльність “Просвіти” в с.Космач, зазначив, що на своїх сходинах просвітяни вчилися писати й читати. Читали в основному українські часописи “Діло”, “Дзвінок”, “Свобода”, “Народне багатство”, “Народний го-

лос” і літературу, яка надходила зі Львова. Найбільш популярною серед читачів була “Історія України-Руси” М.Грушевського [30, с.23–24]. Дане видання користувалось особливою популярністю в усіх гуцульських читальнях [3, арк.4; 4, арк. 4; 5, арк.13]. Серед інших українських часописів, які надходили до гуцульських читалень, слід відзначити такі, як “Зоря”, “Нива”, “Господар” [5, арк.13, 15].

Велика увага в просвіті гуцулів надавалась вивченню творчої спадщини видатних українців: Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича. Ю.Федьковича [4, арк.4]. Також у читальнях були започатковані просвітянські свята, присвячені видатним українцям. У 1912 р. були проведені Шашкевичевські вечорниці, а 1913 р. – Шевченківські свята.

Підняття національної свідомості сприяв січовий рух, який на Гуцульщині набув значного поширення. Ідеологом структурної організації та національно-культурної діяльності “Січей” був радикал К.Трильовський, який, на думку одного з дописувачів газети “Голос Покуття”, був “першим народним пробудителем Гуцульщини” [34]. Активними учасниками руху в гуцульському історико-етнографічному районі були Ю.Соломійчук-Юзенчук, К.Обух, о.І.Попель.

Лідер січовиків К.Трильовський згадував, що “селянство найбільше притягувало до “Січі” її “зовнішня декоративна сторона”: стрічки, топірці, восьмикутні зорі. Окрім того, воно близько сприйняло й прагнуло наслідувати козацьку традицію”. У “Січах” проводилася велика просвітня праця. Тут “гуцул учився національної свідомості й дисциплінованості, заправлявся до військового ладу й самоуправи” [13, с.32]. Пробудження національної свідомості відбувалося через вивчення славного минулого українців – історії козацтва. Офіційно діючи як пожежно-спортивна організація, у середині жовтня 1911 р. у Коломиї був проведений січовий пожежно-гімнастичний курс [2, арк.16]. “Січі” активно брали участь у суспільно-політичному житті й підтримували вимоги стосовно загального виборчого права, українського університету у Львові та української освіти. За словами М.Лемацького, вони “стали предвісниками новітнього Українського війська – УСС” [21, с.279]. На 1904 – 1905 рр. на Гуцульщині нараховувалось 45 осередків, а до Першої світової війни діяло 26. У суспільному житті “Січі” вели активну боротьбу з корчмами [13, с.37–38]. Зокрема, за ініціативи К.Трильовського було започатковано антиалкогольну акцію й закуплено книги на дану тему [2, арк.10]. Місцеві осередки “Січі” організували відзначення 50-річчя смерті Т.Шевченка. З цією метою лідер січового руху для поживлення роботи осередків закликав провести закупівлю книг Т.Шевченка [2, арк.12].

Національна робота січовиків стурбувала місцеві органи влади, які репрезентували поляки. Вони спробували ліквідувати товариство “Січ”, тим самим обмеживши його вплив на населення. На травень 1904 р. було

припинено діяльність 16 осередків [1, арк.44]. Звернення січовиків та інтерпеляція депутата В.Яворського не зупинили незаконне закриття філій [1, арк.43, 52, 81, 87, 89]. У 1905 р. проти учасників січових осередків владою були застосовані переслідування під приводом того, що вони готують повстання. Провідників січового руху (Ю.Соломійчука-Юзенчука, о. І.Попеля, К.Трильовського) було арештовано, ув'язнено й покарано грошовим штрафом. Для припинення переслідувань і відновлення діяльності "Січей" восени 1905 р. у Відні побувала гуцульська делегація на чолі з К.Трильовським [14, с.108]. Справу про січовиків у 1906 р. було розглянуто, результатом чого стало припинення утисків січового руху.

Певний вплив на гуцулів мало "Руське педагогічне товариство" (з 1912 р. "Українське педагогічне товариство"). На початку ХХ ст. воно перебувало в стані організації, тому його діяльність обмежувалася повітовими містечками. На 1914 р. на Галицькій Гуцульщині було засновано три філіали в Косові, Надвірній і Печеніжині [38, с.1078].

Етнізаційна мережа охопила весь громадсько-політичний, просвітній та економічний спектр. Члени культурно-освітніх осередків, в основному "Просвіти" й "Руської бесіди", проводили значну роботу з прищеплення й формування національної самосвідомості серед гуцулів [14, с.108]. У рамках діяльності вказаних українських просвітнянських товариств проводились масові читання творів українських митців, бесіди на історичну, громадсько-правову й господарську тематики, вшановувались і широко відзначалися національні свята.

Значний ефект мала безпосередня практична робота національних осередків. За їх організацією українська громадськість Галицької та Буковинської Гуцульщини широко відзначала ювілеї українських просвітителів і літераторів Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича, які стали символами національного єднання. На їхню честь проводилися концертні виступи в більшості просвітнянських читалень. У 1901 р. у Сторонець-Путілі було організовано перше багатолюдне відзначення річниці смерті Т.Шевченка [21, с.64]. До відзначення Шевченківських свят у Косові на початку ХХ ст. причетність мала не лише інтелігенція, але "в однаковій мірі міщанство і робітники" [22]. У липні 1913 р. у Косові було відкрито пам'ятник Великому Кобзарю.

Через державну етнополітику угорської влади на Закарпатській Гуцульщині відзначення відповідних свят було відсутнім.

Загалом за ініціативи інтелігенції та свідомих селян, здебільшого активних членів культурно-освітніх товариств, і з метою національної консолідації в гуцульських селах організовувались Товариства тверезості, українські крамниці, рільничо-господарські й промислові спілки, позичкові каси [10, с.21].

Українські культурно-просвітні товариства та освітні заклади, організовуючи гуцульське населення етнографічного району, істотно вплинули на політичну консолідацію українства навколо національної ідеї. Товариства в цьому аспекті займали виключно українську позицію. Вони об'єктивно сприяли поглибленню процесу національної самоідентифікації серед гуцульської етнографічної групи. Школи як один з основних елементів етнізації займалися національним вихованням і прищепленням національної свідомості. Товариства сприяли формуванню своєрідного етносередовища й тим самим безпосередньо зберігали національну історичну пам'ять, етнокультурні релікти, міфологенність, культурну тяглість.

Таким чином, динамічні зміни в соціально-економічному секторі другої половини XIX ст. якісно позначилися на зміні світогляду. Українські освітні заклади й культурно-освітні товариства, які були засновані на початку XX ст., пропагували українську ідею, обстоювали право функціонування власної національної освіти й української мови в освітній сфері, активно розвивали культурно-просвітницький рух шляхом організації та проведення культурно-мистецьких акцій, залучаючи до них місцеве населення.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.8, спр.484, 98 арк.
2. Там само, ф.309, оп.2, спр.184, 20 арк.
3. Там само, ф.348, оп.1, спр.2363, 25 арк.
4. Там само, спр.3089, 173 арк.
5. Там само, спр.3095, 90 арк.
6. Державний архів Закарпатської області, ф.33, оп.1, спр.34, 4 арк.
7. Львівська національна бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф.11, спр.3217, 4 арк.
8. Арсенич П. Засновник "Січі" К. Трильовський. – Івано-Франківськ, 2000. – 76 с.
9. Арсенич П. Основник "Січі" – Кирило Трильовський // Гуцульщина. – 1993. – Ч.32. – С.13.
10. Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині // Гуцульщина. – 1994. – Ч.37. – С.21.
11. Білавич Г., Савчук Б. "Рідна школа" (1881–1939 рр.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
12. Г. Дещо про гімназію у Вижниці // Нова Буковина. – 1912. – 28 липня.
13. "Гей, там на горі "Січ" іде!"... Пропам'ятна книга "Січей" / Зібр. і упоряд. П. Трильовський. – Едмонтон: Альберта, 1965. – 432 с.
14. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1995. – Т.VIII. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. – 220 с.
15. Гулявнюк М. Січовий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2001. – 21 с.
16. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського, Львівське відділення. – К.: Наукова думка, 1987. – 471 с.
17. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

18. Іванюк Г., Ткач М. Освіта Закарпатської Гуцульщини // Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т.V. – С.243–248.
19. Іванюк М., Черкач Н. Освіта Буковинської Гуцульщини // М.Домашевський. Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т.V. – С.236–242.
20. К-ий. Із Кімполонгської Русі! // Буковина. – 1906. – Ч.106. – 10(23) вересня.
21. Ломацький М. Українське вчителство на Гуцульщині. – 72 с.
22. Новинки // Діло. – 1910. – 7 грудня.
23. Новинки // Діло. – 1911. – 5 квітня.
24. Новосівський І. Буковинська Гуцульщина // Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Чикаго: Гуцульський дослідний інститут, 1975. – Т.І. – С.62–99.
25. О.В. Гуцульщина // Календар “Просвіти” на рік 1936 р. – Львів: Накладом товариства “Просвіта” у Львові, 1936. – С.36–38.
26. о. Пал С. Історія Закарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – Т.ІІІ. – 644 с.
27. Письма з краю // Діло. – 1910. – 2 серпня.
28. Письма з краю // Діло. – 1910. – 17 серпня.
29. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ – кінець 30-х рр. ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.
30. Сіреджук П. Діяльність “Просвіти” в Космачі // Гуцульщина. – 2000. – Ч.59. – С.23–24.
31. Скульський Р., Ступарик Б., Максим’юк Б. та ін. Освіта Галицької Гуцульщини // Гуцульщина. – Львів: Логос, 2000. – Т.5. – С.226–235.
32. Ступарик Б. Розвиток шкільництва на Гуцульщині // Криворівня: Матеріали міжнародних конференцій. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С.66–77.
33. Шематизм Станіславівської єпархії за 1890 рік. – Станіславовь: Накладомь клира єпархіяльного, 1890. – 313 с.
34. Ювілей 70-ліття д-ра Кирила Грильовського // Голос Покуття. – 1934. – 15 квітня.
35. Kaindl R.F. Ethnografische Streifzuge in der Ostkarpaten. Beitrage zur Hausauforschung in Österreich. Separatdruck aus Band XXVIII der Mitteilungen der Antropologische Gesellschaft. – Wien, 1898. – S.223–242.
36. Schematismus der Bukowinaer gr.-or. Archiepiskopal Diözese für das Jahr 1911. – Czernowitz, 1911. – 172 s.
37. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1902. – Lwów: Nakładem C. M. Namiestnictwa, 1902. – 1264 s.
38. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914. – Lwów: Nakładem C. M. Namiestnictwa, 1914. – 1769 s.

There is a great real influence of ethnic cultural and educational spheres on the process of national self-identification. Such cultural educational societies as “Prosvyta”, “Ruska besida”, “Ukrainian Pedagogical Society”, “Sich” and also Ukrainian schoolish net have played an important role in the process of forming Ukrainian national identity in Hutsulshchyna region. Their direct work promoted national consolidation.

Key words: Hutsulshchyna region, national identity, ethnic cultural, ethnic educational, national self-identification, cultural educational societies.